

(4)

4 - 160

שכר עבודה, שירותים בעין (in Natura) ומדיניות סוציאלית

השקפתו הסוציאלית של הרביזיוניזם: מקורות ועמדות

מאת יעקב שביט*

תדפיס מתוך "בטחון סוציאלי"

חוב' מס' 12—13, אדר תשל"ז — מארס 1977

שכר עבודה, שירותים בעין (in Natura) ומדיניות סוציאלית

הזשקפתו הסוציאלית של הרביוניזם: מקורות ועמדות

מאת יעקב שביט*

הפרימאט המדיני והתוכנית ההתיישבותית

אחת המוסכמות של ההיסטוריוגרפיה הציונית היא, כי התנועה הרביוניסטית, למן היווסדה בקיץ 1925, העדיפה את ה"פרימאט המדיני" של הפעולה הציונית והתעלמה או הזניחה את הצדדים הישביים ה"מעשיים". הגחות היסוד של הרביוניזם קבעו, כי מטרתה העדיפה של הציונות היא לבסס רוב יהודי דימוגרפי בא"י ועל כן סברה, כי השאלה מה תהא דמותה של החברה מבחינה איכותית היא שאלה שיש לדחותה לשנים מאוחרות יותר. תורת השלבים הרביוניסטיים קבעה לפי זה, כי היעד הראשון של הציונות הוא יצירת רוב כסביס למדינה ריבונית, וכי רק לאחר כינונה של מדינה ריבונית תגיע השעה לדון באופיה של החברה היהודית. אם כמות העולים היא הקובעת ולא איכותם החברתית-החלוצית, כי אז אין מקום לכל הנסיונות הסוציאליים המבקשים לעשות את החברה היהודית האוטונומית לחברת-מופת סוציאליסטית. גסיונות כאלה, שהם אליטריים במובהק, מונעים עליה המוגנת בשל סדר העדיפויות. הלקוי שלהם, וממקדים את תשומת-הלב אל המאבקים הכלכליים והחברתיים בישוב, במקום למקד את הענין הציוני במאבק מדיני להשגת

* החוג ללימודי עבודה, אוניברסיטת תל-אביב.

של המסורת היהודית. את השאלות הסוציאליות ראה הרביוניזם כטפלות לעיקר במה שכינה "תקופת הבנין" — זמן כינון הרוב הדימוגרפי ויסוד המדינה היהודית — אך אשר לחברה היהודית הריבונית: זאת תהיה "מעבדה סוציאלית" ו"חברת מופת" ליבראלית מתקדמת.

הבחנה זאת מדויקת באופן חלקי בלבד. הרביוניזם לא חתר אומנם ליצירתה של "חברת מופת" בתקופת כינונו של הרוב הדימוגרפי, אולם את הדיון בשאלות סוציאליות לא הותיר דחוי לעתיד; חלוקה מכנית בין בעיות המטרידות את ההווה בלבד לבין בעיות שיטרידו את העתיד בלבד הייתה בלתי אפשרית. לפיכך תיאר הרביוניזם לא רק מודל חברתי-כלכלי של חברת העתיד הריבונית בארץ-ישראל, אלא גם מודל של הסדרים חברתיים-כלכליים רצויים בחברה היהודית האוטונומית בתקופת המנדט.

מימון השירותים והשירותים בעין בתקופת ההתיישבות

בהתייחסותו אל הבעיות החברתיות האקטואליות יצא הרביוניזם מתוך נקודת-מוצא פרגמטית בעוד שבהתייחסותו אל המודל החברתי האידיאלי בחברת העתיד היתה נקודת המוצא שלו אידיאולוגית וערכית יותר. במימד פרגמטי הכוונה לאותה מערכת שיקולים המעוגנת כולה בהנחה, כי הסדר החברתי בישוב היהודי בא"י צריך להיות מכוון כל-כולו כדי לאפשר גידול דימוגרפי וצמיחה כלכלית. במימד אידיאולוגי-ערכי הכוונה היא, כי חברת העתיד היהודית צריכה להיות מבוססת על מערכת של העדפות

נורמטיביות המעוגנת במשנה פילוסופית ובידיאולוגיה, המנוגדת לפילוסופיה הסוציאל-ליסטית.

שתי רמות היו לתוכנית ההתיישבותית של התנועה הרביוניסטית: הראשונה — התביעות מן הממשלה המנדטורית; השנייה — התביעות מן ההסתדרות הציונית והמוסדות המישיבים.

א. התביעה לסיוע פעיל ומקיף מצד הממשלה המנדטורית היתה מנוסחת בתוכנית "המשטר הקולוניאטורי" (ההתיישבות). מי עוט המשאבים הכספיים של התנועה הציונית — מחד, והיותה של א"י במצב של פיגור רב בהתפתחותה הכלכלית גם באמצע שנות העשרים — מאידך, הביאו את הרביוניזם למסקנה, כי רק הסדרים פוליטיים כלכליים מיוחדים, כמו הלאמת אדמות ומסירתן להתיישבות חקלאית יהודית או משטר של פרוטקציוניזם תעשייתי יאפשרו התיישבות כסרית נרחבת או פיתוחן של מלאכה ותעשייה יהודית בארץ-ישראל. סיוע מצד הממשלה המנדטורית פירושו על כן גם השתתפות גדולה יותר של ממשלת ארץ-ישראל במימון שירותי החינוך, הבריאות והסעד של הישוב היהודי.

תביעה זאת נסמכה על ההערכה, כי הצורך של החברה היהודית לממן בכוחות עצמה את המערכת הענפה והמפותחת של שירותי בריאות, חינוך ועזרה סוציאלית גורם לכך, שחלק גדול מן ההון הלאומי של הקרנות הציוניות מופנה לשירותים אלה; הפניה זאת מונעת מן ההון הלאומי לבוא לעזרת הפעילות המשקית היוצרת של הסקטור הפיננסי. במצע הרביוניסטי חורגמה הנחה זאת לשורה של תביעות אופרטיביות:

1 לפי נתוניו של ק. נברצקי במחקרו "המנדאט ומשק הארץ" (ספרית פועלים, 1946) הועמס כמעט כל תקציב החינוך והבריאות של האוכלוסיה היהודית (וגם הערבית) על שכס החברה היהודית. הוצאותיה של הממשלה על תקציב החינוך מראשית משטר המנדאט ועד 1945 היו מיליון לא"י בלבד. היהודים הוציאו בתקופה זו 15 עד 16 מיליון לא"י למימון החינוך ומפעלי החינוך היהודיים ואלו במימון מפעלי הבריאות השקיעו היהודים מאוקטובר 1917 ועד ספטמבר 1944 סך של 11 עד 12 מיליון לא"י. ראה שם, עמ' 259—283.

1. על ממשלת א"י להכיר ברשת כתי- הספר היהודיים כמוסד ממשלתי, הממומן מתקציב הממשלה המנדטורית;
2. יש להקים במחלקת החינוך של ממשלת א"י מחלקה יהודית, שתבטח את האוטונומיה ואת האופי הלאומי של החינוך;
3. על הממשלה המנדטורית לממן ולהפ- עיל את מוסדות הבריאות היהודיים, הנת- מכים, במצב הנוכחי, על ידי המוסדות העי- רוניים.²

התוכנית דרשה, איפוא, להטיל את נטל שירותי הבריאות והחינוך על תקציבה של ממשלת א"י תוך הבטחתה של האוטונומיה היהודית, שהרי חלק גדול מתקציבה של הממשלה בא מן המיסים שמשלמת האוכלו- סיה היהודית. מצב זה יוצר עיוות אנטי- ציוני: האוכלוסיה היהודית משתפת בצורה פעילה במימון ההוצאות הממשלתיות על שירותי החינוך והבריאות לאוכלוסיה הער- בית (שהשתתפותה במימון ועומה ביותר), ובכך מוטלת עליה מעמסה כפולה: מימון עצמי של שירותי החינוך והבריאות של עצמה ומימון שירותי החינוך והבריאות של האוכלוסיה הערבית. כא"י, חלק ניכר מן זהוון הלאומי המיוכא ומן ההכנסות השוט- פות של האוכלוסיה היהודית מופנה איפוא למימון של שירותים בעוד שההתחייבות הבריטית במקורה היתה לסייע להתישבות היהודית בא"י; דהיינו — מבחינה מעשית, לממן, בין השאר, את שירותי הבריאות, החינוך והסעד של האוכלוסיה היהודית. הת- ביעה, כי הממשלה הארצישראלית תיטול על עצמה את המעמסה התקציבית של מימון שירותי החינוך, הבריאות והסעד, היתה תכיעה פוליטית וכלכלית גם יחד. היא עו-

ררה רק דילמה מהותית אחת ביחס לשי- רותי החינוך: כיצד ניתן יהיה לשמור על האוטונומיה של מערכת החינוך היהודית אם מימונה יעשה על-ידי הממשלה הבריטית? עסקני התנועה הרביוניסטית היו חלוקים בדעותיהם בסוגיה זאת. ב-1927 חזרה הו- עידה השניה של הצה"ר בא"י על התביעה בקובעה, כי "אחד מתפקידיה העיקריים של ממשלה נאורה הוא כלכלת מוסדות החינוך לדור הצעיר כהתאם מלא לדרישה, ובהב- טחת השפה הלאומית ואופים המיוחד של בתי-הספר לכל הלאומים הנמצאים במדינה זו".³ הפשרה בין התביעה למימון ממלכתי בריטי לבין הרצון לשמור על האוטונומיה נמצאה בנוסחה הכאה: "השקפתנו בענין זה היא ברורה: החובה הראשונה של הממ- שלה היא לדאוג לבתי הספר העבריים והם צריכים להיעשות חלק ממנגנון מסיח, תחת השגחתו והנהלתו הישירה של ועד חינוך יהודי, שיתמנה על ידי הישוב".⁴ דחברי הרביוניזם אומנם סברו כי יש אמת בחשש מפני השפעה בריטית על בתי הספר העבריים ועל החינוך העברי, אך האמינו, כי חשש זה לא יתאמת אם תיעשה הפרדה בין מערכת המימון לבין מערכת ההוראה והפיקוח. עובדה היא, טען נציגה של הצה"ר באסיפת הנבחרים השלישית ד"ר בנימין אבניאל, כי מערכת החינוך היהודית האוטו- נומית סובלת כל שנה מזעזועים בשל העדר תקציב, והפתרון הוא הפרדה בין עקרון הבעלות על רשת החינוך לבין הצד החינוכי של פעולתה.⁵

יש עוד לזכור, כי התביעה להעברת האח- ריות התקציבית על מערכת החינוך לירי הממשלה הארצישראלית נבעה גם מפיצולו של החינוך העברי לזרמים, מצב שיצר,

2 ראה: Grundsätze des Revisionismus, Paris, 1929. וכן "כרוז אל דעת החיבור" של הצה"ר בתל-אביב, דצמבר 1925.
3 חצמון, 8.4.1927.
4 מאיר גרוסמן במסיבת עיתונאים ב-22.12.1932, מכון ז'בוטינסקי (מ"ז) ג' 87.
5 אבניאל, "בעיות יסוד של אסיפת הנבחרים", חירון 15.2.1935.

לדעת הרביוניזם, עדיפות לטובת הזרם של "חינוך עובדים", אשר לרשותו עמד תקציב עצמי גדול יותר. מכאן ההצעה לה- עביר את האחריות למימון שירותי החינוך כולם לממשלה המנדטורית ובאמצעותה ל- שלטונות המוניציפאליים. העברת רשת החי- נוך לכפיפות השלטונות המוניציפאליים תה- פוך אותה לרשת חינוך ממשלתית, אך הפי- קוח על החינוך יהיה בידי מחלקות החינוך של הרשויות המקומיות.⁶

שירותי הבריאות, לעומת שירותי החינוך, לא עוררו את הבעיה של שמירת האוטונומיה. גם כאן תבעה המפלגה הרביוניסטית, כי מימון שירותי הבריאות והפעלתם יעשו על ידי הממשלה המנדטורית והרשויות המ- קומיות, וגם כאן משלושה טעמים: כביטוי למחויבות הבריטית כלפי המפעל הציוני בא"י; כדרך להפניית המשאבים הלאומיים של הציונות למפעלים קונסטרוקטיביים; וכ- דרך למנוע את התחזקותו של הסקטור הפו- עלי, דהיינו — הסתדרות העובדים הכל- לית, אשר לה שירותי בריאות אוטונומיים מפותחים.

והיה גם טעם רביעי, המפנה אותנו אל הרמה השניה של התוכנית ההתישבותית של הרי- ביוניזם:

ב. מימון ממשלתי של תקציבי החינוך, הבריאות והסעד יסייע לסקטור הפרטי במ- שק בכך שיוריד את הלחץ על שכר הע- בודה. כאשר העובד נתבע לממן משכרו שירותי בריאות, חינוך וסעד מפותחים — המהווים את התשתית ההכרחית להיווצרותה

של חברה יהודית איכותית — גדל לחצו על שכר העבודה. הספקת שירותים חברתיים במימון ממשלתי תקטין את הלחץ, ובכך יתאפשר למעסיקים לא להגדיל את שכר העבודה, והכנסתו הפנויה של העובד היהודי תהיה גדולה יותר.

כבר ב-1907 ניסח ז'בוטינסקי הנחה זאת כשכתב "שכר עבודה זול הוא הכרח לביטוס משק ולרווחיותו".⁷ בלי שכר עבודה נמוך לא תקום תעשייה בארץ-ישראל. כאשר זה מול זה מתיצבים צורכי המשק התעשייתי העברי והפועל העברי בעל התביעות לרמת חיים תרבותית — הפשרה ההכרחית היא יצירת מערכת של שירותים בעין (In Natura) ושל סובסידיות עקיפות. שירותי העו- רה ההדדית הם שישלימו את ההפרש בין התביעה לרמת חיים תרבותית לבין רמת שכר המתאימה לאפשרויות המשק הפרטי. כיוון שההתישבות הציונית — לפי התפישה הרביוניסטית — תלויה בעיקרו של דבר במשיכתו של הון פרטי ובצמיחתו של משק פרטי בארץ-ישראל — הרי יש צורך בהת- ערבותם של המוסדות הציוניים ליצור את הפשרה בין יסוד הרווחיות של המעסיק לבין השאיפה הלגיטימית לרמת חיים תרבותית של הפועל. שכר העבודה צריך להישאר מינימאלי זאילו "ההסתדרות שלנו חייבת להקל בכל האמצעים על מצב קשה זה. עלינו להקים על חשבונה שורה של מוסדות, אשר יפצו — ולו גם במידה מצומצמת — את הפועלים על הדרגה הנמוכה של תנאי עבודתם: דירות, מטבחים, חדרי קריאה וכך".⁸

6 ראה הוויכוח בענין זה בין ד"ר ברקסון, מנהל מחלקת החינוך בא"י, בחארץ 15.11.1934—16 לבין ד"ר מ. כהן בחירון 15.2.1935. במאמרו "דצנטרליזציה ופירוד בחינוך".
7 ראה מאמרו 'השביטה בראשון לציון' אצל י. סלוצקי, "ידיון כבעיות יחסי עבודה כראשית העליה השניה" במאסף הציונות, כרך ג (ת"א, תשל"ד) ע' 221. ראה דעה הפוכה של נחום ויליבושניץ' בחארץ והעבודה (יפו, שבט תרע"ט) ע' 72. ויליבושניץ', מוסד בית החרושת לשמנים 'עתיד' ו'שמן', סבר, כי לא שכר העבודה קובע את עתיד התעשייה, ופריחת התעשייה בא"י איננה תלויה בשכר עבודה נמוך אלא בשכר עבודה גבוה, התמחות ומיומנות.
8 ז. ז'בוטינסקי, שם, שם.

הרביזיוניזם דחה את הסברה, כי יש צורך בקביעת שכר מינימום. ממילא, טענו דוב-ריו, כי שכר המינימום נקבע על פי גובה השכר הניתן לפועל הערבי הזול. אי אפשר לקבוע קו מלאכותי ושרירותי של "שכר מינימום". שכר העבודה צריך להיות מותאם לכושרו של כל ענף וענף ושל כל מפעל ומפעל במשק הארצי-ישראלי. אך רמת החיים התרבותית של הפועל העברי תתבסס על שני יסודות: שכר עבודה ושרויותם בעין. לא היה, כמובן, חידוש בטענה זאת. כבר בתקופת "העליה הראשונה" הועלו הצעות מחוגי האיכרים, הפועלים וההסתדרות הציונית גם יחד, כי ההון הלאומי חייב להקים מערכת של שירותים סוציאליים, או שיש ליצור מערכת מקבילה למערכת השכר על-ידי יצירת משקי-עור לפועל העירוני, וב-עיקר לשכיר ובמושבה, וכד'.

רעיון זה נוסח בהצעת הסיעה הקטנה של הפועלים הרביזיוניסטים בוועידה השלישית של הסתדרות העובדים הכללית שתבעה: "ראגה מצד ההסתדרות הציונית ליצור בשביל חלוצי העבודה העבריים תנאים היגייניים תרבותיים וכלכליים, שהודות להם לא תקופח דרגת חייהם האירופית המינימלית ובמשך הפרוצס של ההסתגלות לתנאי החיים הכלכליים הירודים בארץ".⁹ נוסף לכך הציעה המפלגה הרביזיוניסטית להישען בעיקר על הפילנתרופיה הציונית והיהודית. תוכנית מעורפלת למדי קבעה, כי ההנהלה הציונית תתווך בין תורמים ונדבנים יהודים בחו"ל לבין המוסדות הסוציאליים בארץ-ישראל.¹¹ הדגש כמצע הרביזיוניסטי במ-

רוצת שנות השלושים הלך ועבר אל התביעה למימון השירותים הרפואיים על-ידי תקציב הממשלה או על-ידי מוסדות פילנתרופיים דוגמת "הרסה". דגש זה מוכן מן העובדה, כי רבים מחברי התנועה בארץ-ישראל היו בני המעמד הבינוני הגמון, וכי האוריינטציה הציונית והפוליטית של המפלגה היתה על המעמד הבינוני בא"י. שירותים בעין ומערכת סובסידיות המממנת ומפעילה מכספי ההון הלאומי מטבחים, שירותי בריאות וכד' היו מסייעים בעיקר לפועל השכיר, אך העזרה שהיו מעניקות לאוכלוסייה של המעמד הבינוני ובמיוחד לזו של המעמד הבינוני הנמוך היתה זעומה ביותר. שירותי בריאות ממשלתיים זפילנתרופיים, לעומת זאת, מיועדים לאוכלוסייה כולה בלי תבדל מעמד או ארגון חברתי ופוליטי. האירוניה של ההתפתחות הארגונית והסוציאלית הארצישראלית של הרביזיוניזם היתה, כי הופעתו של ארגון פועלים הרביזיוניסטי עצמאי מאז 1931 והקמתה של הסתדרות עובדים לאומית באפריל 1934 יצרה מערכת, חלשה אומנם, של שירותי רפואה וסעד, שעיקר הנהגים ממנה היו הפועלים הרביזיוניסטים המאורגנים בהסתדרות זאת ולא אותם רביזיוניסטים, או אזרחים ארצישראלים אחרים, שנמנו על השכבות החברתיות האחרות שהרביזיוניזם התבסס עליהם או פנה אליהם.

הרביזיוניזם לא התעלם איפוא מן הבעיות הסוציאליות הכרוכות ברמה הנמוכה של שכר העבודה במשק הארצישראלי ומן התביעה הצודקת של הפועל השכיר לרמת חיים תרבותית (שטיבה לא הגדרה). אולם

9 ראה, למשל, קביעתו של ד"ר א. גרובסקי בשנת 1929: "כדי להבטיח את קיומו של הפועל העברי במושבה, צריך להספיק לו קרקע לדירה ולמעון, למשקי-עור בשביל קבוצות, לבתי-נגות בשביל משפחות בודדות", ואילו בעיר אדמה "שתספיק לבית קטן ולסדר גינה לירקות ולעצי פרי אחוים לשם צורכי המשפחה עצמה", קרקע והתישבות (ירושלים, תרפ"ט), עמ' 63, 145. אלה היו, כאמור, דעות נפוצות מאד וברביזיוניזם חזרו עליהם עסקני הפועלים הרביזיוניסטים במושבות, בעיקר בשנות השלושים, כתוצאה משכר העבודה הירוד יותר במושבה, לעומת שכר העבודה בעיר.

10 הצפון 10.11.1927.

11 ראה מאמרו של ז'בוטינסקי "נס ציוני", בכרך בדרך למדינה, ע' 130.

תפישתו הסוציאלית לגבי אותה תקופה המכונה "תקופת הבנין" היתה: במובהק תפישתה מינימליסטית. המדיניות הסוציאלית נועדה לסייע לסקטור הפרטי והמוטיבציה האידאית-ערכית, ליצירת חברת עובדים שוויונית של פועלים המקיימים רמת חיים סבירה מעמלם, לא היתה חלק מעולם הערבים של הרביזיוניזם בתקופת המנדט.

דמותה של חברת-העתיד

מפורסם מכתבו של ז'בוטינסקי לבן-גוריון מסוף 1934, בו חזר על הטענה המרכזית של הרביזיוניזם, כי הוא "אדיש" לתוכן החברתי של המדינה היהודית, לכשתקום. הרביזיוניזם, כתב, יסיים את תפקידו ההיסטורי אחרי שתקום מדינת היהודים. לי אישית, כתב לבן-גוריון, לא משנה אם מדינת היהודים תהיה אורתודוקסית או סוציאליסטית.¹² זאת היתה מליצה בלבד, שכן לא זו בלבד שהרביזיוניזם קבע את דמות החברה העדיפה בעיניו ב"תקופת הבנין" של הרוב היהודי והכלכלה והחברה היהודית — הוא גם קבע את דפוסי החברה היהודית הרביזיונית, הנראים לו עדיפים ורצויים.

לעומת ההצהרה הרטורית שבאה לידי ביטוי במכתבו הנזכר — והמפורסם — של ז'בוטינסקי נמצא שפע של הכרזות, המבטא בגמורש את הפרספקטיבה הרחבה יותר של האידאולוגיה הרביזיוניסטית. הפרדה מכונית בין "ישוב" לבין "מדינה" היתה, כאמור, נאסובכת ואולי בלתי-אפשרית. תנועה הקובעת עמדות ברורות לגבי אופי החברה

הרצויה בתקופה מסוימת אינה יכולה לגנון את עמדותיה המוצקות כתוצאה משינוי — ואפילו מהפכני — כמעמדו הפוליטי של אותו ישוב. ההשקפה הרביזיוניסטית לגבי סדרי החברה העדיפים ביישוב היתה אומנם מעוגנת בתפישתה פרגמטית-תכליתית: מה מועיל להחשת קצב הגידול הדימוגרפי וקצב הצמיחה הכלכלית של המשק הפרטי. אבל ההשקפה הרביזיוניסטית היתה גם מעוגנת במערך אידאולוגי ובסדר עדיפויות ערכי.

הנסיון לצייר את עקרונותיה ויסודותיה של חברה ריבונית אידיאלית במדינה היהודית היה תולדה של שנות השלושים בהיסטוריה האינטלקטואלית של הרביזיוניזם. בשנים אלה נעשה מאמץ לגבש אידאולוגיה כוללת מעוגנת בתיאוריה ומנוסחת במניפסט: לתאר את חברת העתיד על עקרונותיה והסדריה החברתיים. דמותה של חברת העתיד שתיאר ז'בוטינסקי במאמרים שהוקדשו במיוחד לצורך זה, היתה מבוססת על ניתוח היסודות החיוביים שניתן, לדעתו, למצוא בחברת ההווה הבורגנית-ליברלית-דימוקרטית, ועל שכלולם בחברת העתיד.

כמה גורמים הניעו את ז'בוטינסקי לגסח תיאוריה חברתית ו"אוטופיה".

א. בית-ד, הסתדרות הנוער של התנועה הרביזיוניסטית, היתה תנועה מהנכח. המימד הפרגמטי של התוכנית ההתישבותית של המפלגה הרביזיוניסטית לא יכול היה להספיק לתנועה בעלת אופי אידאולוגי-חינוכי. התייחסות אל קלסתרה החברתי של חברת העתיד היתה צורך פנימי של תנועה, שעמדה בהתמודדות אינטלקטואלית ופוליטית עם אידאולוגיות הגושאות בשורת גאולה חב-

12 מכתב מה-2 במאי 1935 בכרך "זכרונות בדוריי", ע' 21-22.

13 הבעיה של הרציפות הגאולוגית בתפישה הסוציאלית הרביזיוניסטית במעבר מתקופת המנדט לתקופת המדינה דורשת עיון נוסף. היא פרוכלמטית גם משום שהיא קשורה להתפתחות הארגונית והאידאולוגית של הרביזיוניזם בשנות הארבעים, והופעתו החדשה בדמותה של "תנועת החרות" בכנסת הראשונה. לענין זה נקדיש מחקר נפרד.

רתית ואנושית, ובעיקר בהתמודדות עם האתגר של הסוציאליזם לגווניו. הרביזיו-ניזם, כתנועה אידיאולוגית, היה צריך "אור-טופיה" משל עצמו, בת-תחרות וחלופה לאור-טופיה הסוציאליסטית.

ב. היסוד של האתגר האינטלקטואלי היה חזק במיוחד אצל ז'בוטינסקי, מי שמארח-כסיום וסוציאליזם הניחו חלק חשוב מן הב"ס סיס האינטלקטואלי שלו בעקבות לימודיו האוניברסיטאיים ברומא.

למלאכה תיאורטית ואינטלקטואלית זאת ניגש ז'בוטינסקי מתוך מודעות עמוקה לאתגר ולצורך בניסוח תיאוריה ומשנה חברתית. אישית עמד תחת השפעת הורמים האנטי-מארכסיסטיים. בעולם האינטלקטואלי של אי-רופה בין שתי מלחמות עולם, אולם כיוון שכתב לתנועת נוער לאומית, שעולמה הר-חני טען ל"אוטרקיות" של המחשבה הל-אומית היהודית, תוך הסתמכות על מקורות מקראיים ויהודיים אחרים, נמצא בכתיבתו נסיון מכונן ומודע לאזכר במיוחד את המ-קורות היהודיים. מגמה זאת הביאה כותבים רביוניסטיים, שדגו בהגותו החברתית, לט-עון כאילו משנתו החברתית של ז'בוטינסקי היא יהודית-ציונית "טהורה". אולם ז'בו-טינסקי עצמו דחה את ההנחה הזאת.¹⁴

ב-1938 כתב ז'בוטינסקי שני נוסחים של מסה בשם "תורת המשק"¹⁵. במסה הזאת קבע, כי לדעתו המארכסיוזם הוא מיתודה נכונה, החושפת באופן בהיר את הקשר בין אמצעי היצור וההויה החברתית. המארכסיוזם

טעה לא במיתודה, אלא בניחות האנליטי של המציאות. במקום הניתוח המארכסיסטי הציע ז'בוטינסקי ניתוח החושף בתורה הא-נושית שני דחפים (הנעות) יסודיים: ה"כורח" וה"משחק" (או, בנוסח אחר, כורח ושעשוע). ה"כורח" הוא מכלול הדחפים ההגנתיים של האדם, הדחפים המניעים אותו לשמור על חייו ולהבטיח את קיומו הבסיסי; ה"משחק" הוא מכלול הדחפים המיועדים להרחבתו של המינימום הביולוגי ולהפקת מלוא הפוטנציאל האנושי הטמון באדם. דחף ה"משחק" הוא הדחף היוצר את הציוילי-זאציה ואת התרבות האנושית.¹⁶ המאמץ האנושי אינו מופנה עוד להבטחת הקיום, אלא לסיפוק תביעות מעודנות יותר של האדם. ז'בוטינסקי סבר, כי הנחה אנתרו-פולוגית זאת שומטת את הבסיס מתחת לרגלי האידיאולוגיה הסוציאליסטית הרואה ב"עבודה", עבודת הכפיים של הפועל, את הכוח היוצר את הקידמה האנושית. העבודה באה לספק את הצרכים המינימאליים של הקיום; ה"משחק" את הצרכים המעודנים יותר. ה"משחק" אינו כוח פיוי אלא כוח אינטלקטואלי-רוחני: יוזמה, אינטלקט, כש-רון, גאונות, מיומנות, השכלה. הפרולטריון יוצר את התשתית — את תנאי הקיום המי-נימאלי; הבורגני, היזם, האמן, איש המק-צועות החופשיים, המדען, המשכיל — כל אלה יוצרים את התרבות. ככל שהולכת ומתפתחת הטכנולוגיה כן יודד תפקידו של הפרולטריון ועולה תפקידם של המעמדות האחרים. מארכס טעה; לא הפועל הוא איש העתיד אלא האמן, המדען והיזם.¹⁷

14 השקפה זו, ראה במאמרו של יהודה בנארי "יחיד וחברה בהשקפת עולמו", ב"האומח", מס' 9, תמוז, תשכ"ב.
15 הנוסח הראשון נדפס בכרך אומה וחברה בשם "מבוא לתורת המשק" (א) עמ' 195-206 והופיע תחילה ב"המצודה", ירחון בית"ר ב-1938. הנוסח השני נדפס באותו כרך, עמ' 209-221.
16 יש דמיון בין משנה זו לבין תפישתו של יוהן הווינגה ב"האדם המשחק" (Homo Ludens) הווינגה פיתח את הרעיון בסדרת הרצאות בגרמניה בראשית שנות השלושים, אך אין לזעזע האם הכיר ז'בוטינסקי את משנתו של המלומד ההולנדי ואם הכיר, באיזו דרך הכירה.
17 יוסף קלוזנר, "הסוציאליזם הנבואי" "יהדות ואנושיות", כרך א, עמ' 111-140.

תיאוריה זו "הפסיכו-מארכסיוזם", כהגדרתו של ז'בוטינסקי עצמו, נועדה לערער את הבסיס האינטלקטואלי של התפישה החבר-תית הסוציאליסטית ולתאר את החברה הסוציאליסטית כחברת קסרקטין אפורה, טוטוליתארית, המדכאת את היוזמה הפר-טית במשק, באמנות ובמדע כאחד. מול הקונצפציה המארכסיסטית-סוציאליסטית בי-קש ז'בוטינסקי להציג תיאוריה הדומה במידה דבה ל"כלכלה המוסרית" של סיסמונדי או קרלייל: הצגת המימד המוסרי-אתי של השינוי החברתי וזאת במסגרתה של החברה הלאומית.

את המצע ההיסטוריוגרפי להשקפה זאת פיתח למעשה פרופ' יוסף קלוזנר עוד בראשית המאה ולגיבוש סופי הביא אותה במאמרו "הסוציאליזם הנבואי" משנת 1933. לדעת קלוזנר נועדו החוקים הסוציאליים של המקרא להחליש את עקת העניות ול-השליט שוויון חברתי בלי לבטל את הקנין הפרטי, אך תוך הטלת סייגים עליו כדי למנוע קיטוב חברתי ועוני. חוקי השמיטה, היובל, דיני לקט, שכחה ופאה הם התורה הסוציאליט המקראית, ועליה יש להוסיף את הנבואה המקטרגת על עושר ראוותני, בזבון, הפקרות ותאוות בצע. נבואה המציבה מולם אידיאלים של מידות-טובות כלל-אנושיות.

קלוזנר העמיד עשר הבחנות בין הסוצ-יאליזם המדעי והסוציאליזם הנבואי; בין ההבחנות הללו: המוסר הנבואי מבוסס על אידיאליזם ולא על מטריאליזם; במוסר הנ-בואי התכלית המרכזית היא תיקון האדם; המוסר הנבואי דוחה את הרעיון של מלחמת המעמדות; המוסר הנבואי לא יתגשם בדרך של מהפכה אלימה אלא בתהליך ארוך.¹⁸ בדומה לכך גרס גם ז'בוטינסקי, כי הסוצ-יאליזם הוא "תוכנית קונקרטיית למען פתרון הבעיה הסוציאליט בדרך החוק", ופירושו — בנייתה של חברה חדשה ומשטר חברתי חדש אחרי הריסתה מן היסוד של החברה הקיימת. הסוציאליזם הוא משטר חברתי,

שכוונתו למנוע את אי-השוויון בתלוקת הנכ-סים, ואת העוני שהוא תוצאה מאי-שוויון זה. חברה סוציאליסטית שואפת לשוויון חברתי כתופעת קבע. חברה סוציאליט — להבדיל מחברה סוציאליסטית — איננה רואה בשווי-יון החברתי תופעת קבע. למעשה ניסה ז'בו-טינסקי ליצור הקבלה בין "הפילוסופיה הסוציאליט של התנ"ך" לבין עקרונות החברה הבורגאנית-ליבראלית, שבה, לדעתו, קיים מכניזם פנימי של תיקון עיוותים חברתיים וכלכליים לא לצורך שינוי החברה אלא לשם שימורה. תוכנית סוציאליט, טען, אין פירושה שינוי חברתי על-ידי מהפכה. לתוכנית סוציאליט יש אופי שמרני ורפור-מטורי וברצונה לשמר את היוזמה הפרטית ואת הקנין הפרטי. אין היא שואפת לשוויון כלכלי אלא לשוויון ההודמנויות. בחברה הסוציאליט קיימים ניגודי מעמדות ואי-שוויון סוציאלי והתוכנית הסוציאליט באה רק כדי להבטיח "הגנה סוציאליט" שהיא היפוכה של "מהפכה סוציאליט". תוכנית סוציאליט המגשימה למעשה מדינת סעד אפשרית משום שהחברה הבורגנית היא מטבעה חברה גמישה ומתחדשת, המסוגלת ליצור את הנוגדנים הפנימיים למהפכה סוצ-יאליסטית. יש קירבה בין עמדות אלה שביקש ז'בוטינסקי להבחיל לתנועה הרביז-יוניסטית, לבין הפטרנליזם השמרני או הלי-בראליזם הראדיקלי של שליח המאה הי"ט, או אפילו לבין הסוציאליזם הממלכתי גוסס ביסמארק והתיאורטיקן של ה"שטטאס סוציא-ליזם" לוי ברנטאנו. החברה הנשאפת היא חברה מעמדית ולא שוויונית. תפקיד המדינה להיות "רשת בטחון" של האורח מפני נפילה אל תהום העוני והמצוקה. החברה היא כר-דשא להתגוששות חופשית בין בעלי המרץ והיוזמה, בין המוכשרים יותר למוכשרים פחות. המצליח זוכה בתגמולים כלכליים ומ-גיע את גלגלי הקידמת. הנכשל צריך להיות מוגן מפני שבירת המפרקת הכלכלית שלו בעזרת שורה של חוקים סוציאליים ובי-טוחים סוציאליים. תפקיד החקיקה הסוציאליט

אינו לעקור את שורשי הרע אלא להילחם ברע בשעה שהוא קיים¹⁸.
בחזון הגאולה הסוציאלית שלו פירט ז'בו- טינסקי את הנוסחה שלו לרעיון הפאביאני של "מינימום מחיה תרבותית". "מהותה של התרופה כלולה בשני חוקים קצרים ופשוטים. ראשית, כל אדם, שהוא רוצה בכך מחמת איוו סיבה שהיא, מקבל מן המדינה מינימום מסוים של הצטרפויותיו — מינימום שהחברה תמצא אותו למספיק בארץ מסוימת ובתקופה מסוימת של התרבות הטכנית. שנית, כדי להבטיח מינימום זה, יש רשות למדינה לגייס בני-אדם ולהפקיע חומרים וחפצים במידה המבטחת את המינימום הנזכר. וזה הכל"¹⁹.

המינימום כולל בתוכו את הצרכים האלמנטריים של האדם: מזון, שיכון, לבוש, חינוך ורפואה. אלה "חמשת הממים" של ז'בוטינסקי החופפים לחמשת הענקים של בוורידג': מזון — מעון — מלבוש — מורה — מרפא. המדינה, מתקציבה הלאומי ובעזרת גיוס חובה שתטיל על אזרחיה (מעין שירות לאומי), תבטיח את המינימום הבסיסי. הדלת תיעלם ומעל לקו האדום של המצוקה והעוני יוכלו החברה הבורגנית וכלכלת השוק להתנהל בחופשיות וללא חשש. אל הבטחת המינימום הוסיף ז'בוטינסקי חקיקת עבודה, מיסוי פרוגרסיבי וביטוח סוציאלי לכל סוגיו.

יעדה של המדיניות הסוציאלית הוא איפוא מצומצם: חיסול העוני הבסיסי ולא חיסול אי-השוויון או צמצום הפער החברתי. "לבי סמוך ובטוח, שהמשטר החברתי המכונה בורגני או קפיטליסטי, יכונן בהדרגה מערכת של אמצעים שתעביר מן העולם את תופעת העניות, כלומר — את ירידת השכר

למטה מן הרמה של אכילה לשבוע, של היגיינה וכבוד עצמי. אלמלא תקציבי ההוצאה דיננות, היה הדבר ניתן להגשמה בארצות רבות גם היום הזה. יחד על כן, אם אמת היא שבדומה לכל יצור חי, מפריש גם המשטר הבורגני מיני רעל בתוכו, וכך מביא על עצמו פעם בפעם זעזועים בלתי-נמנעים; כי אז מאמין אני, שבכוחו לא רק לסבול זעזועים אלו בלי להתערער, אלא אף לכלול אותם בתוך שיטתו: להקנות לבדיקות, שהוא בודק את עצמו, צורה של חוק, ולהכניס בהן סדר של קבע; להבטיח לעצמו אפילו שרירות אין-ספור של השתכללות בשלבי הפיכות סוציאליות החוזרות ונשנות, הפיכות קבועות מראש, מחושבות, ואגב, ללא שפיכות דמים. קיצורו של דבר, אני מאמין לא רק ביציבותה של השיטה הבורגנית, אלא גם בכך. שבאופן אובייקטיבי צפונים בחובה הנורעים לאידיאל סוציאלי מסוים; אידיאל במובנו הרגיל, כלומר חזון שכדאי לחלום עליו וללחום למענו²⁰.

כאמור, ניסה ז'בוטינסקי לטעון, כי את העקרונות הללו מצא במקרא ובחוקים הסוציאליים של החברה היהודית הקדומה בא"י, אולם למעלה מכל ספק שהושפע בעיקר מהאוטופיה הסוציאלית של הרצל ב"אלט-גוילנד", ומדמות חתברה המוטואליסטית שלו; מהנרי ג'ורג' באמצעות פרוץ אופני הימנע ובעיקר מכתביו של הסופר והאוטופיסטן היהודי וינאי יוסף פופר-לינקאוס, שאליו החוודע באמצעות רוברט שטריקר, מראשי הצה"ד בשנים 1931—1933. יוסף פופר, שנטל לעצמו את כינוי הספרותי מקברניטה מרחיק-הראות של ספינת הארץ-גונאוטים, ביקש לתאר חברה אוטופית, שתשליט צדק חברתי יחד עם הומניזם אינ-

דיבידואליסטי. בספרו החשוב "חובת התרונה הכללית" רשם פופר תוכנית לרפורמה סוציאלית, המשמרת חופש פוליטי והימנעות מכפייה, ומתבססת על הכרה באי-השוויון בין בני האדם. פופר הבחין בין צורכי הקיום האלמנטריים של האדם לבין צורכי המותרות שלו, וקבע כי על האנשים המסוגלים לעבודה תהיה מוטלת החובה לעבוד תקופת זמן מוגבלת כדי לספק את הצרכים הראשוניים של החברה. מינימום המחיה יינתן לכל האוכלוסיה לא בכסף אלא במצרכים (In Natura), ואילו המינימום התרבותי באמצעות מענקים כספיים. הספקת המינימום תהיה מאמץ קולקטיבי, הספקת המותרות — יוזמה אינדיבידואליסטית. המשק הלאומי בחברה האוטופית של פופר יתבסס על משק המינימום הקולקטיבי ועל המשק המדיני החופשי. בחזונו ראה סינתזה בין סוציאליזם וליברליזם בלי הכפייה הקולקטיבית של הראשון והאינדיבידואליזם האנוכי של השני²¹. ז'בוטינסקי פישט את האוטופיה של פופר-לינקאוס והציג למעשה מודל

הדומה מאד למדינת הסעד האנגלית כפי שנוצקו יסודותיה על-ידי הממשלה הליברלית ערב מלחמת העולם הראשונה.
יש איפוא זמיון רב בין ההצעות הפרגמטיות של הרביוניזם המתחחסות להברה היהודית האוטונומית — הצעות המבקשות ליצור "מינימום מחיה תרבותית" על-ידי סיבסוד השכר בעזרת מערכת שירותים סוציאליים — לבין חזון חברת-העתיד של ז'בוטינסקי. המצע הפרגמטי האקטואלי הגדיר לעצמו מטרות מינימום משום שראה בשאלה: מה יהיה אופיה של החברה, שאלה משנית מבחינה ערכית. ז'בוטינסקי תיאר חברת מוסת אבסטרקטית למדי, ובעצם קבע רק את עקרונותיה היסודיים, משום שניסח חזון לעתיד לבוא. הבעיה של הרביוניזם ויורשיו היתה איפוא כיצד לפתח את עקרונות היסוד הללו לתוכנית אופרטיבית הניתנת לישום, וכיצד להתאים עקרונות שנעשו לשימושה של חברה וולונטרית לשימושה של חברה ריבונית אחרי 1948.

18 ראה, בן השאר, את מאמרו "הגאולה הסוציאלית" ו"משבר הפרולטרין" ב"כרך רשימות, עמ' 293—314, וכן את "הרצאה על ההיסטוריה הישראלית", "רעיון היובל" ו"פרקים בפילוסופיה הסוציאלית של התנ"ך", המכונים ב"כרך אומה וחברה".

19 "הגאולה הסוציאלית", שם, ע' 297.

20 ב"מרד הזקנים", אומה וחברה, עמ' 223—236.

21 ראה המונוגרפיה של ישראל דוריון "חפץ למלחמת הקיום (משנת פופר-לינקאוס), ירושלים, תשי"ד.